

To skelsættende personligheder på Gottorp Slot i 1600-tallet

På Gottorp Slot levede i 1600-tallet to stærke personligheder, der begge kom til at sætte deres præg på historien – hver på sin måde. Den ene hertug, belæst og fuld af ideer, den anden videnskabsmand med et utal af talenter samt i øvrigt ansat hos slotsherren himself. Hertugen var den kunst- og videnskabs-interesserede Frederik den 3. (1597-1659), mens hans lærde og jævndrende ansatte var polyhistoren, geografen, orientalskvidenskabsmanden, historikeren, matematikeren og fysikeren Adam Olearius (navnet i tidens stil latiniseret af Oehlschlägel, 1599-1671).

Hertug Frederik havde en levende interesse for kunst og kultur. Samlede ved sit hof de fremmeste kulturelle og videnskabelige personligheder i Tyskland. Dertil var han from og lærd. Bevidst og klogt stræbte han med held at holde sit hertugdømme ude af tidens mange konflikter – det vil sige primært den grusomme og blodige religionskrig, Trediveårskrigen (1618-48). Af pligt blev Frederik nødt til at støtte kong Christian den 4's kortvarige og i øvrigt fejlslagne deltagelse i denne ødelæggende krig. Derefter gled hertugens støtte mere og mere over til Danmarks hovedfjende, Sverige. Hvis sejrige angreb, først i Torstensson-krigen 1643-45 og dernæst i Karl Gustav-krigene 1657-60, truede med Danmarks udslettelse.

Det var merkantilismens tidsalder – en økonomisk tilgang, der lagde hovedvægten på handel, og som derfor målte en nations velstand i dens evne til at opretholde en positiv handelsbalance. Det var på baggrund af denne tankegang, at hertugen i 1621 grundlagde byen Frederiksstad ved floden Trenes udløb i Ejderen. Anlagt som et skakbræt med lige linjer samt med religionsfrihed og omfattende økonomiske privilegier til udenlandske tilflyttere (som f.eks. de hollandske remonstranter) ville hertugen skabe en stor og rig handelsby – helt i merkantilismens ånd.

Adam Olearius blev født i en fattig skrædder-familie, hvor faderen døde kort efter sønnens fødsel. Alligevel modtog sønnen den skolegang, der var nødvendig for at blive optaget på universitetet i Leipzig, hvorfra han blev magister i 1627. Motiveret af Trediveårskrigen (1618-48) rædsler samt hjulpet af noget familie fik han kontakt med hertugen på det stille Gottorp, Frederik den 3. Denne ansatte ham som hertugelig råd samt ikke mindst som sekretær og tolk ved det gesandtskab på hele 34 mand, som hertugen i 1633 sendte til Moskva. Men det ultimative mål var imidlertid ikke den russiske hovedstad, men derimod Persien og landets hersker, shah Sefi den 1.

Ad søvejen nåede gesandtskabet til Riga. Derefter gik turen over land via byerne Narva og Novgorod til Moskva, hvortil det ankom den 14. august 1634. Her erfarede gesandtskabet, at forhandlinger med den russiske tsar godt kunne trække ud – for ligesom at understrege sagens seriøsitet. Hele fire måneder tog det at opnå tsarens, Mikhail Fjodorovitj's, tilladelse til en senere gennemrejse til den nære Orient. Efter at have fået tilladelsen vendte gesandtskabet tilbage til Gottorp i april 1635. I Persien

håbede hertug Frederik at etablere handelsforbindelser til dette land. Ikke mindst med henblik på handel med orientens og den i Europa så eftertragtede silke.

Allerede i oktober 1635 var et nyt gesandtskab klar. Under samme ledelse som tidligere, men nu bestående af hele 90 mand. Olearius var avanceret fra sekretær til rådgiver, og med sig havde han sine unge venner – den adelige Johann Albrecht von Mandelslo samt lægen og forfatteren Paul Fleming. Begge ansat af hertug Frederik på Olearius' s anbefaling. Med sig havde gesandtskabet rige gaver til hhv. den russiske tsar og den persiske shah. Det forlod ad søvejen Hamborg. Ved Gotland mistede gesandtskabet under en storm såvel gaver som akkreditiver, men mandskabet reddede sig i land. Via Reval ankom det til Moskva den 29. marts 1636. Som det atter forlod tre måneder senere for dernæst ad floderne Moskva, Oka, Volga samt via byen Astrakhan, Det kaspiske Hav og mange besværligheder endelig at nå den persiske hovedstad Ispahan den 3. august 1637. Den 2. januar 1639 var gesandtskabet atter tilbage i Moskva. Her forsøgte tsaren at hyre den begavede og erfarne Olearius som hofastronom, men forgæves. Og den 1. august 1639 var gesandtskabet tilbage på Gottorp. Olearius var fra Reval rejst forud for sine fæller til Gottorp, hvortil han var ankommet allerede i april 1639.

Den fire år lange rejse blev fulgt op af både et persisk gesandtskab til Gottorp og et gottorpsk til Persien. De mange rejser havde i penge været ualmindelig kostbare. Men på trods af al iver, dyr investering samt besværlighed kom der i realiteten hverken noget økonomisk eller politisk ud af rejserne. Når man lige ser bort fra en sand perle - den udførlige rejseberetning, som Olearius udgav 1647 i Slesvig under titlen *Offt begehrt Beschreibung der Newen Orientalischen Reise*. Den blev i samtiden en succes – kom i hele fire oplag og blev oversat til hollandsk, fransk, engelsk og delvist til italiensk.

Rejseberetningen vidner om forfatterens enestående iagttagelsesevne i forhold til såvel etnografiske, historiske som arkæologiske forhold. De ledsagende kort er præget af stor kartografisk grundighed, rigdom på detaljer samt nøjagtighed, bygget på bl.a. astronomiske observationer. Kronikøren taler af egen erfaring, da han i midten af 1960'erne anvendte den som en vigtig kilde under arbejdet med sin specialeafhandling i historie. Til bogens anden udgave fra 1656 føjede Adam Olearius en skildring af Grønlands natur, sæder, skikke og sprog. For de historiske afsnits vedkommende bygget på den eksisterende litteratur, men for de øvrige på egne iagttagelser, gjort af ham selv og den pommerske kirurg Reinhold Horn. På basis af tre grønlandske kvinder, der var blevet bortført i 1654 og via København ført til Gottorp, hvor de en tid opholdt sig. Kirurgen havde været med på en ekspedition til Grønland, hvorunder han havde lært så meget grønlandsk, at han nogenlunde kunne forstå, hvad kvinderne sagde. Nogle dage var disse kvinder under observation i Adam Olearius' s hus i Slesvig.

Olearius var 1647 atter i Moskva, hvor tsaren atter forgæves tilbød ham stillingen som hofastronom. Resten af sit liv boede han i Frederiksberg ved Slesvig og knyttet

til hertug Frederik som hofmatematiker og -astronom. Endvidere fra 1649 som bestyrer af hertugens righoldige bibliotek og kunstkammer. Desuden beskæftigede Olearius sig med mange andre ting. Han oversatte skønlitteratur fra persisk, han skrev om Holstens historie, han udgav Luthers bibel samt en højtysk agende (læsebog) til brug under gudstjenesten. Han konstruerede den gottorpske kæmpeglobus, som blev anbragt i den nyanlagte barokke slotshave. Han korresponderede med en række tyske lærde og digtere. I det hele taget var Olearius en baroktidens polyhistor, mens hans levende interesse for og evne til at iagttage samt ikke mindst skildre fremmedartede kulturer sikrede ham en varig plads blandt etnografiens pionerer. Det er disse egenskaber, der i særdeleshed præger ovennævnte rejseberetning fra Rusland og Persien.

I den beskriver og tegner forfatteren dag for dag og i mindste detaljer, hvad han så og oplevede. Rejseberetningen er et af de mest bemærkelsesværdige litterære værker, vi har fra 1600-tallet. Den er desuden – ikke mindst som følge af sin nøjagtighed - en af de væsentligste kilder til Ruslands historie i første halvdel af dette århundrede. Også for russiske forskere. Præget af skarpe iagttagelser, præcision samt kritisk tilgang. Førsteudgaven blev udgivet i Slesvig i 1647. En anden bearbejdet udgave udkom ni år senere, fulgt op af genoptryk i 1663 og 1696. Desuden udkom den på fransk, hollandsk, engelsk og delvist på italiensk. En fuldstændig udgave på russisk så først dagens lys i 1869-70. Alle var de ledsaget af præcise og detaljerede tegninger over lokaliteter, klædedragter, dagligliv samt sociale scenerier. Bogen rummer desuden den allerførste plan over Moskva, som byen så ud efter storbranden i 1626.

Adam Olearius var en begavet og alsidigt orienteret videnskabsmand. Dertil var han også en munter gut, der kunne skrive f.eks.: - Kommt Unglücksfluth, ich lass sie toben. Mein Geist hat Entenart, schwimmt immer oben. Denne tilgang til livet fik han brug for, da kejserlige og brandenburgske tropper plyndrede Slesvig 1658, og da hans patron, hertugen, døde året efter. Selv døde han 1671 og blev begravet i Slesvig.